

II. ERDÉLY NÉPESEDÉSTÖRTÉNETEK IDŐBELI ÉS TÉRBELI TAGOLÁSA

E tanulmány célja a jelenkori Erdély népesedéstörténetének vázlatos összefoglalása. Bár több mint fél évszázada, hogy ez a terület Romániához tartozik, népességének demográfiai szerkezete még ma is sok sajátos – az ország egyéb részeitől eltérő – vonást őriz. A legszembetűnőbb, hogy míg a mai Románia kárpátontúli részeiben – melyeket régi királyság (vechiul regat) vagy általánosan „Regát” néven szokás összefoglalni – a népesség etnikailag és vallásilag csaknem teljesen homogén, az erdélyi (Kárpátokon inneni) részekre a nemzeti-ségi és vallási sokszínűség a jellemző. Emellett azonban a natalitás, a művelődési viszonyok, az általános életforma terén mutatkozó különbségek sem elhanyagolhatók. A két országrész társadalmi-gazdasági szerkezetének „homogenizálása” érdekében történt erőfeszítések eredményei vitathatatlanok ugyan, de 60–70 esztendő mégis rövid időnek bizonyult ahhoz, hogy nyomtalanul eltűnjenek azoknak a tényezőknek a hatásai, melyeket egy évezred eltérő történelmi fejlődése hagyott a jelenkori Erdély népességének demográfiai viszonyaiban.

Erdély népesedéstörténetének új korszaka kezdődött, amikor Románia része lett. Általános tapasztalat szerint ugyanis a népességfejlődés, valamint a demográfiai viszonyok alakulásának feltételeit jelentős mértékben a mindenkori államhatalom határozza meg. Emellett azonban az állam területének esetleges változásaiból eredő népesedéstörténeti vonatkozások sem kevésbé jelentősek. Ez indokolja, hogy röviden vázoljuk azt a folyamatot, amely a román állam keletkezéséről, területének megnagyobbodásán vagy összeszűkülésén keresztül, jelenlegi területének kialakulásáig vezetett.

Az egységes román állam alapjait a két román fejedelemség rakta le, amikor a török protektorátus alól felszabadult Moldova és Havaselve 1858-ban egyesült, majd 1877-ben Románia néven kikiáltotta függetlenségét, s ezt a következő évben a berlini kongresszus szentesítette. Hohenzollern Károly királlyá választása után a fiatal román királyság területe 1913-ban megnagyobbodott, miután a második balkáni háborúban Bulgária felett aratott győzelem gyümölcseként bekebelezte Dél-Dobrudzsát (Cadrilater). Az első világháború végén kialakult nemzetközi helyzet kedvező feltételeket teremtett a Dnyesztertől a Tiszáig terjedő területen élő összes románok egy államban egyesítésére régóta szövögetett nemzeti aspirációk megvalósításához. A román állam felségterülete, amely most már Besszarábiát, Bukovinát, Erdélyt és a hozzákapcsolt magyarországi részeket is magában foglalta, az addigának több mint a kétszeresére növekedett. Nagy-Románia, ahogyan ezt a 295 ezer km² nagyságú országot akkor általánosan nevezték, két évtized múltán már a felbomlás jeleit mutatta, amiért a lakosság közel 1/3 részét kitevő nem-román nemzetiségekkel szemben folytatott politika nem kis mértékben hibáztatható. A nemzetiségek elégedetlensége, belső gazdasági és politikai zavarok, a nemzetközi erőviszonyok megváltozása következtében Románia helyzete 1940-ben annyira megrendült, hogy a szomszédai által támasztott területi igények teljesítése elől képtelen volt kitérni. A Bulgáriával kötött egyezmény értelmében a románok lemondtak Dél-Dobrudzsáról, a Szovjetunió követelésére kivonultak Besszarábiából és Észak-Bukovinából, a második bécsi döntés pedig Észak-Erdélyt visszaitélte Magyarországnak. Bár a hitleri Németország oldalán harcoló román hadsereg átmenetileg ismét birtokba vette Besszarábiát és Észak-Bukovinát, sőt előkészület történt a Dnyeszter tulsó partján megszállott területen Odessza székhellyel egy új román tartomány, Transznisztria megszervezésére, a győzelmesen előretörő szovjet hadsereg újból benyomult ezekre a területekre, s ezzel véglegessé vált a jelenleg is fennálló szovjet–román határ. A második világháború végén nem képezte vita tárgyát a Bulgáriának átengedett Dél-Dobrudzsza hovatartozása sem, s így érintetlen maradt a négy évvel korábban megállapított

bolgár–román határ is. Ezzel szemben az 1947. évi párizsi békeszerződés Észak-Erdélyt visszaitélte Romániának, helyreállítva a Trianonban megvont magyar–román határt.

A fentebb vázolt közel százéves folyamat végén Románia jelenleg 275 ezer km² kiterjedésű területét olyan határok övezik, melyeket – a második világháború végén kialakult tényleges helyzetnek megfelelően – nemzetközi szerződések szentesítettek.

A népesedéstörténet vizsgálati módszerét meghatározó jelentősége van annak, hogy a két román fejedelemség egyesüléséig – a múlt század második feléig – még Moldova és Havaselve is, mint önálló államalakulatok, hosszú évszázadokon keresztül a történelmi fejlődés külön útját járták, népességük fejlődése, demográfiai viszonyainak alakulása eltérő tényezők hatása alatt ment végbe. Így népesedéstörténetük feldolgozása is különböző források eltérő adottságaihoz igazodó módszerrel végezhető el. Ha tekintetbe vesszük, hogy Erdély és Bukovina Romániához csatolása, az első világháborút követő országgyarapodás óta alig két emberöltőnyi idő telt el, megalapozottnak fogadható elő véleményünk, miszerint Románia minden – egykor önálló vagy más államalakulathoz tartozó – történelmi tartományának népesedéstörténete különleges kutatói munkát igényel, és ezek eredményeiből illeszthető össze az egységes Románia történelmi demográfiája.

Amikor a jelenkori Erdély népesedéstörténetének összefoglalására vállalkozunk, legfőbb irányelvünk az objektív igazság keresésének tiszta szándéka. Ez a törekvésünk éles ellentétben áll azzal a – sajnos eléggé általános – történelmi szemlélettel, melynek alapelve bizonyos nacionalista teóriák megdönthetlensége. S bár őszintén megvalljuk, hogy témaválasztásunk indítéka a szülőföld iránti rajongó szeretet, ezzel összhangban valljuk, hogy Erdély földjén mindenkor egyenlő joga volt és van az élet teljességéhez minden népének, bármilyen nyelven beszéljen vagy bármilyen hitet valljon. Hisszük, hogy ez a szemlélet megóv a nacionalista elfogultságtól, s így remélhetjük, hogy tudományos tárgyilagosságra törekvő munkánk szerény hozzájárulást jelent majd Románia népesedéstörténetének átfogó feldolgozásához.

II.1. NÉPSZÁMLÁLÁSOK ÉS NÉPÖSSZEÍRÁSOK A JELENKORI ERDÉLY TERÜLETÉN

A jelenkori Erdély, melynek földrajzi határai – mint láttuk – Romániának a trianoni békeszerződésben megállapított határaival egy időben, annak következményeként rajzolódtak ki, azelőtt soha nem képezett külön adminisztratív egységet. Ez a körülmény megnehezíti, hogy népesedéstörténetét – elsősorban a népesedéstörténelmi folyamatok statisztikai megfigyelésének alapvető demográfiai jellemzőjét: a népességszám alakulását – az uralomváltás előtti Magyarországon, illetve Erdélyben tartott népszámlálások adatanyagának szilárd bázisára támaszkodva kísérhessük végig. Ha ezt mégis megkíséreljük, erre irányuló vizsgálódásaink sikeressége érdekében első feladatunk e terület pontos földrajzi körülhatárolása. E tekintetben a békeszerződés alapján megosztott magyarországi megyék okoznak problémát, melyeknek Romániához csatolt részét csak községről községre határozhatjuk meg. Ebből logikusan következik, hogy népességének számát csak abban az esetben tudjuk kiszámítani, ha ismerjük a vonatkozó népszámlálások községek szerint részletezett eredményeit.

A legelső népszámlálás Magyarországon és az akkor éppen önálló Erdélyben II. József uralkodása idején, 1784–87-ben készült. Községsoros adatait Danyi Dezső és Dávid Zoltán tette közzé *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)* címmel Budapesten, 1960-ban. A községi adatsorokban azonban nem foglaltatik benne az erdélyi és bánági határörvidék katonai népessége, melynek száma a levéltári forrásanyagban is csak együtt van kimutatva.

A szabadságharc leverése utáni önkényuralom alatt Magyarország, valamint a külön koronatarományként kormányzott Erdély nagyfejedelemség területén – ez utóbbihoz szá-

mítva a Partiumot is – az osztrák statisztikai igazgatóság (Direction der administrativen Statistik im k.k.Handelsministerium) először 1850-ben, majd 1857-ben végzett népszámlálást. Az 1850. évi népszámlálás volt az első, amely a területek népességének nemzetiség és vallásfelekezeti szerinti megoszlását számba vette, amiért történeti statisztikánk jelentős értékű forrásaként tartható számon. Bár adatainak megbízhatóságát általában kétségbe vonják, a kérdés alaposabb elemzése nélkül e vélemény korántsem meggyőző. Mindkét népszámlálás teljes erdélyi anyagának kéziratos példánya az Országos Levéltárban fekszik, de a magyarországi anyagot csak részben sikerült eddig fellelni. A jelenkori Erdély egész területét magában foglaló adatai egyébként is hiányosak, minthogy a bánági határörvidék katonai népességét egyik alkalommal sem számították hozzá a községek lélekszámahoz.

Megállapítható tehát, hogy a jelenkori Erdély népességének teljes számát sem a József féle, sem a két osztrák népszámlálás eredményei alapján nem lehet kiszámítani, adatainak értékelési lehetősége csupán a történeti Erdélyre és a Partiumra korlátozódik.

Magyarország Erdélyt is magában foglaló területén az 1869-ben tartott népszámlálás volt az első, melynek később közzétett községsoros eredményei alapján a jelenkori Erdély népességének száma pontosan megállapítható.¹ Ez magyarázza meg, miért tekintjük az 1869. évi népszámlálást a statisztikai idősorok tükrében vizsgálható korszak kezdetének.

A következő magyarországi népszámlálást tizenegy év múlva, 1880-ban tartották, majd 1890-ben, 1900-ban és 1910-ben, pontosan tízévenként. Ez utóbbi négy népszámlálás eredményeiről közzétett adatsorok községenként tájékoztatnak a legfontosabb demográfiai jellemzőkről, s jó alapul szolgálnak a vizsgált terület népességének összetételében 41 év alatt bekövetkezett változások folyamatos megfigyelésére.²

Az 1910. évi magyarországi népszámlálást követően, de még a békeszerződés előtt, a román királyság által ténylegesen már birtokba vett területeken 1919 elején, a nagyszabedényi Kormányzó Tanács rendeletére a földreform előkészítése céljából foganatosítottak egy népszámlálást. Ennek csupán megyénként részletezett eredményeit a bukaresti statisztikai főigazgatóság azzal a megjegyzéssel közölte, hogy az adatok pontossága tekintetében fenntartással él.³

A trianoni békeszerződés aláírása után ezen a területen 1920 decemberében a választójogi reform előkészítése, valamint a nemzeti kisebbségek számának tisztázása érdekében újabb népszámlálást tartottak. Ennek eredményeit G. Martinovici és N. Istrati, a kolozsvári tartományi statisztikai hivatal főnökei tették közzé betűsoros helységnevtár formájában.⁴ A szerzők neve alatt megjelent munkáért a statisztikai főigazgatóság éppen úgy elhárított magától minden felelősséget, mint ahogy a belügyminisztérium által 1927-ben végrehajtott népszámlálással szemben is kifogásokkal élt. Ez utóbbi adatait nyilván emiatt nem is tették közzé,⁵ az előbbiről pedig maga N. Istrati, a mű társszerzője állapította meg később, hogy a belügyi szervek által sebtében begyűjtött adatai helyesbítésre szorulnak és nem tükrözik a tényleges helyzetet.⁶ Jakabffy Elemér érdeme, hogy az 1920-as népszámlálás községi adatait megyénként (ezen belül járasonként és városonként) csoportosítva, táblás kimutatás formájában kiadta s ezzel egyrészt az anyagot áttekinthetővé tette, másrészt megkönnyítette a súlyosabb hibák kiküszöbölését.⁷ Az 1920 végén, tehát közvetlenül a főhatalom-változás után végzett népszámlálás nem tekinthető ugyan hitelesnek, de nyilvánvalóan téves adatainak helyesbítésével a valóságot megközelítően tájékoztat a vizsgált terület népességének számáról és nemzetiségi összetételéről, s ezért eredményeit célszerűnek láttuk figyelembe venni. Részletesebb kritikai elemzésére megfelelő helyen még kitérünk.

A megnagyobbodott Románia egész területén 1930-ban tartották az első általános népszámlálást. Az eredményeiről kiadott tíz vaskos kötet – Sabin Manuilă tudományos alaposágának köszönhetően – az akkori Nagy-Románia demográfiai viszonyainak gazdag adattárára. Községenként részletezett adatsorai lehetővé teszik a jelenkori Erdély népességének

összetételében az 1910. évi magyar népszámlálás óta történt változások árnyaltabb elemzését.⁸

Miután Románia az 1940. augusztus 30-án aláírt bécsi döntés értelmében Észak-Erdélyt át kellett engedje Magyarországnak, az ország megmaradt területén 1941. április 6-án végrehajtott népszámlálás csak a dél-erdélyi részekre terjedhetett ki. Ennek egy szűk kötetben közzétett ideiglenes eredményei csupán a népesség számát és nemzetiségi összetételét mutatják ki, ezeket azonban – eltérően a későbbi gyakorlattól – ezúttal utoljára községenként.⁹ Magyarország átmenetileg megnagyobbodott – Észak-Erdélyt is magában foglaló – területén 1941. január 31-én tartottak népszámlálást. A felvétel gazdag adatanyagából a közbejött második világháború miatt csak egyetlen kötet került nyilvánosságra, mely községenként a népesség nem, kor, családi állapot, műveltség, anyanyelv, nemzetiség és vallás szerinti megoszlását tartalmazza.¹⁰ A kettéosztott Erdély egész népességére vonatkozó homogén adatok összeillesztését így azokra a népességi jellemzőkre vagyunk kénytelenek korlátozni, melyeket mind a román, mind a magyar népszámlálási kiadvány községsorosan publikált.

Az 1948. január 25-én tartott népszámlálás azért különös jelentőségű, mert ez vette számba első ízben Románia jelenlegi területének népességét. Ideiglenes eredményeit alig két hónap múlva a *Probleme economice* c. havi folyóirat 1948. márciusi számában A. Golopenția és D. C. Georgescu ismertették. A tanulmány mellékletét képező táblázat megynként (ezen belül városenként is) bemutatja a népesség nem és anyanyelv szerinti megoszlását, továbbá a 7 éven felüli népesség számát, valamint az analfabéták számát és arányát a 7 éven felüli népességhez viszonyítva.¹¹ A szerzők utalnak arra, hogy a felvételi anyag kiterjedt többek között a népesség nemzetiségi és vallásfelekezeti, valamint foglalkozás szerinti megoszlására is, jelezve, hogy az egész anyag feldolgozása és a végleges adatok publikálása rövidesen megtörténik.¹² Sajnálatos, hogy erre mindeddig nem került sor.

Az 1956-ban tartott népszámlálás eredményeiről a központi statisztikai igazgatóság három kötetet hozott nyilvánosságra.¹³ Az adatok jó része csupán tartományonként (ezeken belül rajononként és városenként) van részletezve, községenként csak a népesség nemek szerinti megoszlását közli. Ez a körülmény lehetetlenné teszi a tartományi adatsorok egybevetését az előző és a következő népszámlálások megyei adatsoraival, s így a népességi jellemzők változása kisebb területi egységekre tagoltan nem kísérhető figyelemmel.

A következő, 1966. évi népszámlálás időpontjában még a tartományi beosztás volt érvényben, de végleges eredményeit az 1968-ban életbe lépett új megyei szerkezet szerinti tagolásban tették közzé.¹⁴ A községsoros adatok teljes hiánya folytán ezúttal sincs lehetőség arra, hogy az újonnan szervezett megyék népességének összetételét a kialakulás történeti folyamatában elemezhessük.

Az 1977. január 5-én tartott népszámlálás eredményeiről eddig közzétett két kötet sem tartalmaz községi adatokat.¹⁵ Megyék szerint tagolt adatsorai csak az 1966. évi népszámlálás hasonló bontásban közölt adataival való egybevetést teszik lehetővé.

Tanulmányunk IV. része a fentebb felsorolt statisztikai számbavételek publikált adatanyagára támaszkodva igyekszik összefoglalni a jelenkori Erdély népesedéstörténetének egy évszázadnyi (csaknem pontosan 107 éves) korszakát, amelynek kezdetét az 1869. december 31-én tartott magyarországi népszámlálás jelzi, záróköve pedig az 1977. január 5-én végrehajtott romániai népszámlálás.

A népszámlálások forrásanyagával párhuzamosan – a lehetőségekhez mérten – méríteni kívánunk a népmozgalmi statisztika adattárából is. Elsősorban azt igyekszünk felderíteni, hogy az egyes időszakokban a népesség gyarapodására vagy fogyására milyen befolyással volt egyrészt a természetes népmozgalom két tényezője, a születések és halálozások egyenlegéből adódó természetes szaporodás, másrészt a pozitív vagy negatív irányú vándorlási folyamatok, a mechanikus népmozgalom. A népességstatisztikai adatanyagot lehetőleg közgazgatási egységek (megyék, tartományok, városok stb.) szerint részletezett táblázatokkal,

helyenként a részleteket és összefüggéseket is megvilágító adatfelsorolásokkal törekszünk bemutatni, hogy ezáltal megvessük az árnyaltabb elemzés dokumentációs alapját. Mindezek mellett vázlatosan utalni kívánunk azokra a történeti eseményekre, gazdasági-társadalmi vonatkozásokra és egyéb összefüggésekre, melyek hatással voltak a népesség számának és összetételének alakulására.

[...] *LÉLEKSZÁM ÉS TÉNYLEGES NÉPSZAPORODÁS*

A jelenkori Erdély területén az egyes népszámlálások időpontjában összeírt népesség számát, valamint a mindenkori területre kiszámított négyzetkilométerenkénti népsűrűséget az 1. sz. tábla mutatja. A tábla idősorai azonban a népesedés üteméről nem adnak teljesen hibátlan képet.

Ennek egyik oka az, hogy az 1869., 1880. és 1890. évi népszámlálások alkalmával a fegyveres erő adatait nem dolgozták fel községenként, hanem csak nagyobb területi egységek szerint, s így a vonatkozó évek népszámlálási közleményei csak a polgári népesség számáról és összetételéről tájékoztatnak. Az 1900. és 1910. évi népszámlálásról közzétett adatok viszont már egységesen az összes népesség nagyságáról és demográfiai jellemzőiről adnak számot. Ez a nem teljesen homogén adatközlési mód azonban – egyes helyi vonatkozásoktól eltekintve – elhanyagolható hibaforrást képez, minthogy az egész Magyarország akkori 84–122 ezer főnyi fegyveres erejéből (az összes népesség 0,6–0,7%-a) legfeljebb 30–35 ezerre tehető a vizsgált területen állomásozó katonaság és csendőrség száma, tehát egyetlen népszámlálás időpontjában sem haladta meg a 0,7%-ot.^[...]

A tábla idősorainak másik hibája abból ered, hogy területi vonatkozásban sem tökéletesen homogén. Az a meghatározás, miszerint a jelenkori Erdély azonos a trianoni békeszerződés alapján Romániához csatolt országgrésszel, lényegileg nem módosult, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy Románia államigazgatási beosztásának meglehetősen gyakori módosulásai a vizsgált országgrész területi egységét már az első évtizedtől kezdve megbontották, határait – ha nem is nagy mértékben – fokozatosan szűkebbre vonták.

A Romániához csatolt területet Edelényi-Szabó Dénes [lásd a 17. sz. jegyzetet] a következőképpen részletezi:

Erdély (a Partium nélkül)	56 407	km ²	
Partium	5 928	"	(ebből 4531 km ² a Királyhágón inneni terület)
Bánát	18 246	"	
Egyéb magyarországi terület	21 640	"	
Összesen	102 221	km ²	

Ez az adat hitelt érdemlőbbnek látszik, mint azok a magyar statisztikai források, melyek e terület nagyságát hol 102 787, hol 103 093 km²-re teszik.^[...] Annál is inkább, mert a főhatalom-változást követő években publikált román statisztikai kiadványok – az új országgrészt kezdetben Transilvania néven foglalva össze – területét, Edelényi-Szabóval csaknem egyezően, 102 200 km²-nek mutatják ki.^[...] Gyakorlati megfontolásból fogadjuk el irányadónak a 102 200 km²-t, miután ezt az adatot közlik a román statisztikai források 1930 óta is annak ellenére, hogy 1930-ban két kisebb község,^[...] 1948–56-ban pedig további 3 község^[...] már regáti közigazgatási egységek részeként vétetett számba.

Ez a terület az egykori Krassó-Szörény megyéhez tartozó Orsova város és környékének a regáti Mehedinți megyéhez csatolása következtében 99 837 km²-re szűkült, amely eredményre az 1968. évi közigazgatási reform alapján a jelenkori Erdély területén szervezett 16

megye területi adatainak összesítése útján jutunk. Az 1966. évi népszámlálás eredményei már erre a szűkebb területre vonatkoznak.^[...]

Míg tehát a tábla idősorai 1920-ig bezárólag egyöntetűen a jelenkori Erdély eredeti egész területének megfelelő lélekszámot regisztrálják, a későbbi adatsorokból hiányzik azoknak a helységeknek a lélekszáma, melyek a mindenkori censzusok alkalmával regáti közigazgatási egységek (megyék, tartományok) részeként vétettek számba.

A 2. sz. tábla a népszámlálások végeredményei közötti különbséget alapján mutatja be a tényleges népszaporodás (vagy fogyás) alakulását szám szerint és százalékban, s ezzel párhuzamosan a népszaporodás (fogyás) évi átlagait ugyancsak abszolút számokban és százalék szerint a két egymást követő népszámlálás között, majd ugyanezen adatokat egyes nagyobb (jellegzetes) időszakokra, valamint az egész korszakra összefoglalva. A fentebb jelzett területváltozások következtében a tábla egyes adatsorai a népességfejlődés mértékét a valóságnál egy árnyalattal hol kisebbnek, hol nagyobbaknak tüntetik fel, amire a vonatkozó népszámlálások részletes elemzése kapcsán mutatunk rá.

A 2. sz. tábla tanúsága szerint a jelenkori Erdély 1869-ben 4,2 milliót számláló népessége az 1966-ig lepergett csaknem száz esztendő alatt alig 2,5 millióval, vagyis mintegy 59%-kal nőtt meg. A népnövekedés aránya tehát feltűnően gyengének mondható, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanezen időszakban a mai Magyarország népessége több mint kétszeresére növekedett, a régi román királyság (a Regát) területének lakossága pedig 1900–1966 közt, tehát 66 év alatt szintén megkétszereződött. De például Bulgária, Svájc, Norvégia, Svédország, Portugália népessége is csaknem azonos időszakban nagyjából kétszeresére növekedett.

A tábla adatsorai a népesedés ütemének feltűnő ingadozásairól tanúskodnak. A népesség fejlődését ezért elsősorban időbelileg kívánjuk vizsgálni, az egész korszakot a népesség gyarapodását meghatározó tényezők szempontjából jellegzetes időszakokra bontva.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a népnövekedés aránya tekintetében nemcsak időbelileg, de térbelileg is igen nagy eltérések tapasztalhatók. Ez a körülmény arra készítetett, hogy a népesedési adatokat az időbeli tagolással párhuzamosan térbelileg is tagoljuk. Tekintettel a népszámlálási és népmozgalmi adatanyagoknak az államigazgatási tagozódáshoz alkalmazkodó feldolgozási és közlési gyakorlatára, a következő fejezetben az államigazgatási beosztás mindenkori területi egységei (megyék, tartományok, valamint az ezekből kiemelt városok) szerint részletezett táblák alapján elemezzük a népgyarapodás időbelileg és térbelileg elütő jellegzetességeit.

II.2. AZ ÁLLAMIGAZGATÁS TERÜLETI SZERKEZETÉNEK MÓDOSULÁSAI

A jelenkori Erdély területét hegláncok, folyók tagolják változatos tájegységekre. A földrajzi tényezők mellett az egyes tájegységek népességének eltérő nemzetiségi-vallási összetétele és egyéb demográfiai sajátosságai indokolják, hogy a népesség demográfiai viszonyait táji egységekre bontva vizsgáljuk. Bár mind a magyar, mind a román népszámlálások feldolgozási és közlési módszere – a más országokban is elég általános gyakorlathoz hasonlóan – az államigazgatási beosztáshoz alkalmazkodott, az ily módon részletezett adatok átszámítása vagy csoportosítása útján a táji jellegzetességek kidomborítása nem ütközik különösebb nehézségekbe. Ezzel kapcsolatban azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a jelenkori Erdély területének államigazgatási beosztása több ízben mélyrehatóan megváltozott, ezért a népszámlálások térbeli tagolási rendszerének megfelelően szerkesztett táblázatok a demográfiai viszonyok területi alakulásáról nem nyújthatnak az egész korszakot átfogó, egységes képet.

Az 1869. évi népszámlálásról közzétett kiadvány szerkezetileg Magyarországtól elkülönítve, az unió előtt érvényben volt területi beosztás szerint közölte Erdély népességi adatait.¹⁶

Mivel magyarázható ez? Hiszen Erdély és Magyarország 1848-ban törvénybe iktatott uniójának tényleges megvalósításához az 1867. évi kiegyezés értelmében az uralkodó is hozzájárult. Miután pedig az 1867. február 17-i királyi rendelet, majd az 1868: XLIII. sz. törvény az 1848-as kolozsvári és pozsonyi unió-törvényt alkotmányosnak ismerte el, alkotmányellenesnek kellett tekinteni azt a közigazgatási rendszert, melyet az osztrák önkényuralom vezetett be a bécsi kamarillának alárendelt koronatartományként kormányzott Erdélyben. Ezek után az alkotmányosság elvének tisztelete csak egy megoldási lehetőséget kínált: helyreállítani Erdélynek az unió előtt érvényben volt politikai-adminisztratív szerkezetét, melyet a magyar törvényhozás az unió után is mindaddig érintetlenül hagyott.

Erdély hármasság területi tagolódásának történelmi gyökerei még az állami önállóságát megelőző évszázadokig nyúlnak vissza. A vármegyei nemesség, a székelység és a szászság, a három rendi nemzet egymástól független önkormányzata biztosította, hogy mindenik a maga területén saját külön jogrendje és szokásai szerint alakíthatta életét. Ezekből a történelmi hagyományokból táplálkozott az önálló fejedelemség rendi alkotmánya, mely a három nemzet uniójára épült.

Miután az 1848-as reformok meghozták a jobbágyság felszabadítását, a rendi kiváltságok eltörlése megnyitotta az utat a polgári egyenlőség elvének érvényesülése felé. Erdély hagyományos területi tagolódása formailag fennmaradt ugyan, de elvesztette régebbi politikai tartalmát, s ettől kezdve a vármegyék, a székely és szász székek többé nem a kiváltságos rendek autonóm testületei voltak, csupán az államigazgatás területi egységei.

Nem vázolhatjuk részletesebben azt a történelmi folyamatot, mely Erdély 1869-ben érvényben volt közigazgatási beosztásának kialakulásához vezetett.¹⁷ Ekként csoportosítva soroljuk fel a megyéket, székely és szász székeket, valamint vidékeket, melyek szerint az 1869. évi népszámlálás adatai részletezve vannak, mellőzve a külön kiemelt városok felsorolását:

A *megyék* területe: Felső-Fehér, Alsó-Fehér, Hunyad, Torda, Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Küküllő megye, valamint a megyei területhez számító Fogaras-vidék. Ezek közül Felső-Fehér megye a székely és szász székek közé ékelte 19, földrajzilag össze nem függő területből állott, de Alsó-Fehér megyének is volt a szász székek által elválasztott része.

A *székely székek* közül Csík szék, Három szék, Udvarhely szék és Maros szék összefüggő területet alkotott, míg Aranyos szék ezektől földrajzilag elkülönülve Torda és Alsó-Fehér megyék közé ékelődött.

A *szász székek és vidékek* szintén csak részben képeztek összefüggő területet. Ezek – magyar elnevezésük mellett e belső igazgatásban használatos német nevüket is közölve – a következők: Szászváros szék (Brooser Stuhl), Szászszebes szék (Mühlbacher Stuhl), Szerdahely szék (Reussmarkter Stuhl), Szeben szék (Hermannstädter Stuhl), Medgyes szék (Mediascher Stuhl), Újgyház szék (Leschkircher Stuhl), Nagysink szék (Grossschenker Stuhl), Segesvár szék (Schässburger Stuhl), Kőhalom szék (Repser Stuhl), Brassó vidék (Kronstädter Distrikt), Beszterce vidék (Bistritzer Distrikt). Ez utóbbihoz tartozott eredetileg a földrajzilag össze nem függő Naszód vidék, melynek népességét 1869-ben külön írták össze.

Az erdélyi fejedelmek uralma hosszabb-rövidebb ideig kiterjedt egyes magyarországi részekre is. Ezek a részek – a Partium – nem egyesítették Erdéllyel, területük koronként változott. Idővel a Partium elnevezés a csaknem állandóan Erdélyhez kapcsolt Zaránd, Kraszna és Közép-Szolnok megyékre, valamint Kővár vidékre korlátozódott. Ez utóbbi területek azonban már az 1860. évi októberi diploma alapján visszakerültek Magyarországhoz.¹⁸

Az 1869-es népszámlálás szerint részletezett területi egységek közül 51 év múltán Romániához csatoltatott: a külön fejezetben összefoglalt Erdély, valamint a szűkebb értelemben vett Partium (Kövár vidék, Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyék) teljes egészében, míg Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Bihar, Arad, Csanád, Temes, Torontál és Krassó megyék, továbbá a magyar-bánáti határőrvidékhez tartozó akkori román bánági ezred területe csak kisebb-nagyobb részben.

Erdély csaknem hét évszázados hagyományokra visszatekintő sajátos politikai szerkezete fölött azonban hamarosan megkondult a lélekharang. Az 1876. évi XXXIII., illetve az 1877. évi I. törvénycikk, felszámolva a székely és a szász székek ősi intézményét, Magyarország és a vele egyesített Erdély közigazgatását az egységes megyerendszer alapján szervezte át. Egyes megyéket egyesített, másokat megosztott vagy megszüntetett, megállapította a megyék új elnevezését és megvonta a megyék közti határokat, az egykori székely és szász székek területét újonnan létesített megyék között felosztva vagy szomszédos megyékhez csatolva. Az 1876. évi közigazgatási reform alapján a „Királyhágóntúli” országrésznek nevezett történeti Erdély területén 15 megye létesült: Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely megye. Az egykori Partiumhoz tartozott Zaránd megyét Hunyad és Arad megye között, Kövár vidék területét Szolnok-Doboka és Szatmár megye között osztották meg, míg Közép-Szolnok és Kraszna megyéket Szilágy néven egyesítették.

Az 1876. évi közigazgatási reform által létrehozott megyei beosztás – kisebb területi módosításokkal – Magyarország 1920-ban történt feldarabolásáig változatlanul érvényben maradt.¹⁹

E megyebeosztást 1925-ig a román impérium is érvényben hagyta, mindössze azzal a módosítással, hogy az új határ által megosztott megyék közül néhányat egyesített. A nagy-szebeni Kormányzó Tanács 1919. január 24-én kelt II. sz. dekrétumával – miután az I. sz. dekrétum a gyulafehérvári rezolúció értelmében Romániával egyesült területeken már a román nyelvű hivatalos nyelvvé – megállapította a megyék és helységek hivatalos elnevezéseit.²⁰ Jóllehet a megyei határok változatlanok maradtak, egyes megyék elnevezése gyakran módosult. Ezért azonosításuk érdekében alább az összes ismert variánsokat felsoroljuk:

1. Alsó-Fehér megye – județul Alba de jos (vagy Inferioară), később egyszerűen: Alba
2. Beszterce-Naszód m. – jud. Bistrița-Năsăud
3. Brassó m. – jud. Brașov
4. Csík m. – jud. Ciuc
5. Fogaras m. – jud. Făgăraș
6. Háromszék m. – jud. Trei Scaune
7. Hunyad m. – jud. Hunedoara
8. Kis-Küküllő m. – jud. Târnava (Târnova)-Mică
9. Kolozs m. – jud. Cojocna, később: Cluj
10. Maros-Torda m. – jud. Murăș (később: Mureș)-Turda
11. Nagy-Küküllő m. – jud. Târnava (Târnova)-Mare
12. Szeben m. – jud. Sibiu
13. Szolnok-Doboka m. – jud. Solnoc-Dobâca
14. Torda-Aranyos m. – jud. Turda-Arieș
15. Udvarhely m. – jud. Odorhei(u)
16. Szilágy m. – jud. Sălăgiu, később: Sălaj

Ezek az Erdély és Partium területén szervezett megyék osztatlanul, míg az alább felsorolt magyarországi megyék csak részben kerültek román uralom alá:

17. Arad-Csanád m. – jud. Arad-Cenad, később egyszerűen: Arad
18. Bihar m. – jud. Bihor
19. Krassó-Szörény m. – j. Caraş-Severin
20. Máramaros m. – jud. Maramurăş, később: Maramureş
21. Szatmár-Ugocea m. – jud. Sătmar-Ugocea, később egyszerűen: Sătmar, majd Satu Mare
22. Temes-Torontál m. – jud. Timiş-Torontal

A román statisztikai szolgálat – amikor nem „Transilvania” néven foglalta össze az említett valamennyi megyét – a következő „provincii istorice” (történelmi tartományok) szerinti beosztást gyakorolta: az első 16 megyét Transilvania (Erdély), Krassó-Szörény és Temes-Torontál megyét Banat (Bánság), míg Arad, Bihar, Máramaros és Szatmár megyét Crişana–Maramureş (Körösvidék–Máramaros) tartományba sorolta.

A magunk részéről a továbbiakban az osztatlanul Romániához csatolt 16 megyét „Erdély a Partiummal”, a többi megyék Romániához csatolt részeit pedig – gyakorlati megfontolásból – az „Erdélyhez kapcsolt magyarországi részek” címszó alatt foglaljuk össze.

A Romániához csatolt erdélyi és volt magyarországi részeken (ugyanúgy, mint Bukovinában és Bessarábiában) általában az egyesülés előtt érvényben volt (magyar, osztrák, illetve orosz) közigazgatási törvények maradtak hatályban, ami a megnagyobbodott ország adminisztrációjában nehézségeket okozott. Ez a helyzet azonban nem volt összeegyeztethető az 1923-ban életbe lépett új alkotmánynak a román királyság egységes nemzeti jellegét hangsúlyozó elvével. Az alkotmányban kimondott nemzeti egység szellemében jött létre 1925-ben a közigazgatás egységesítéséről szóló törvény.²¹ A törvény – annak megállapítása után, hogy Románia területe közigazgatási szempontból megyékre (judet), a megye községekre oszlik – kimondja, hogy a megyék területi elhatárolását, a városok számát, a megyék székhelyét, valamint mindezek elnevezését királyi rendelet (decret regal) állapítja meg.

Románia új területi beosztását a 2465. sz. királyi rendelet melléklete tartalmazza.²² Ennek alapján a jelenkori Erdély közigazgatási beosztásában történt lényegesebb változások a következőkben összegezhetők:

a. Egyes megyék neve megváltozott: Beszterce-Naszód megyéből jud. Năsăud, Maros-Torda megyéből jud. Mureş, Szolnok-Dobokából jud. Someş (Szamos), Torda-Aranyosból jud. Turda lett.

b. Krassó-Szörény megyét kettéosztották Krassó és Szörény megyére, így a megyék száma 23-ra emelkedett.

c. A leglényegesebb változást a megyék új területi beosztása jelentette. Az átszervezés csak Máramaros, valamint Krassó és Szörény megyék együttes területét nem érintette, a többi megye területe kisebb vagy nagyobb mértékben mind változást szenvedett. Az új megyehatárok megvonása csak részben indokolható a jobb közigazgatás (földrajzi viszonyok, közlekedési lehetőségek stb.) szempontjaival, sokkal inkább nemzeti érdekeket szolgált.²³

Bár ezt a közigazgatási törvényt többször módosították (így 1929-ben, 1936-ban, 1938-ban), a későbbi rendelkezések értelmében a fenti megyei beosztás csak jelentéktelenül és többnyire átmenetileg módosult. Említésre érdemes azonban a királyi diktatúra által 1938-ban bevezetett közigazgatási törvény, mely az országot tíz tartományra (ţinut) osztotta fel, és a jelentőségüket, sőt jogi személyiségüket is elvesztett megyéket a tartományok királyi helytartóinak fennhatósága alá rendelte.²⁴

A bécsi döntéssel 1940-ben kettéosztott Erdély közigazgatási beosztásában történt változásokat, azok átmeneti jellegére tekintettel, éppen csak érintjük. Azok a dél-erdélyi megyék, melyek osztatlanul román fennhatóság alatt maradtak, megtartották területüket. Az osztatlanul magyar fennhatóság alá került megyékben viszont általában a trianoni békeszerződés előtt érvényben volt beosztást állították helyre, egyesítve a trianoni határ által szétszakított megyék területét. A bécsi határvonal által kettévágott töredék megyék területét mind a magyar, mind a román kormányzat a szomszédos megyékhez csatolta.

Ez az átmeneti helyzet a második világháborút követően – miután Észak-Erdély ismét visszakerült Romániához – megszűnt, és 1945-től kezdve lényegileg az 1925. évi közigazgatási törvény alapján megállapított megyei beosztás állt helyre, mely 1950-ig maradt érvényben.

A megyerendszert, mind a „burzsoá-földesúri rendszerből örökölt maradványt”, mely nem felelt meg a szocialista fejlődés követelményeinek, az 5/1950. sz. törvény²⁵ felszámolta, és az országot tartományokra (regiune), a tartományokat rajonokra osztotta fel. Ez a törvény Románia területén 28 tartományt létesített. „Az államgépezet egyszerűsítése és a fenntartási költségek csökkentése érdekében” azonban a tartományok számát már 1952-ben 18-ra, 1956-ban pedig 16-ra szállították le, és 1968-ig az egyes tartományok területét, elnevezését, a rajonok számát és beosztását is számtalan alkalommal módosították. E módosítások felsorolását szükségtelennek véelve, csak annak közlésére szorítkoztunk, hogy az 1956. évi népszámlálás időpontjában a jelenkori Erdély területén a következő hét tartomány létezett: Baia Mare – Nagybánya tartomány (későbbi neve Maramureș – Máramaros), Cluj – Kolozsvár tartomány, Hunedoara – Hunyad tartomány, Oradea – Nagyvárad tartomány (későbbi neve Crișana – Körös), Stalin (1960-tól Brașov – Brassó) tartomány, Timișoara – Temesvár (később Banat – Bánság) tartomány és Regiunea Autonomă Maghiară – Magyar Autonóm Tartomány. Ez utóbbit az 1952. évi alkotmány 19. szakasza „a kompakt székely-magyar lakosságú területen” létesítette, és mint „a lenini nemzetiségi politika valóra váltását” értékelte. Az alkotmány 21. szakaszában előírt különleges szabályzatát azonban soha nem dolgozták ki, és jogállása, adminisztrálása semmiben sem különbözött az ország bármely más tartományától. Az „autonóm” elnevezés csak pusztán formális volt, anyagi-jogi tartalom nélkül.

A magyar autonóm tartomány egyébként nem volt hosszú életű. Már 1960-ban, egy újabb átszervezés során, a csaknem 90%-ban székely-magyar lakosságú egykori Háromszék területét Brassó tartományhoz csatolták, viszont a volt Kis-Küküllő, Kolozs, Torda-Aranyos és Beszterce-Naszód megyék területéből román többségű részeket csatoltak hozzá. Ennek következtében a tartomány, bár a magyarság így is a lakosság abszolút többségét képezte, elvesztette kifejezetten magyar jellegét, új neve Mureș–Autonomă Maghiară (Maros–Magyar Autonóm Tartomány) lett, de gyakorlatilag már csak a „Mureș” tartomány elnevezést használták.

Románia közigazgatási szerkezete 1968-ban ismét gyökeresen megváltozott. A 2/1968. sz. törvény – megállapítva, hogy a községek és a központi kormányzat közé ékelt két igazgatási egység (tartomány és rajon) az adminisztrációt túlságosan bonyolulttá és költségessé teszi – visszaállította „a történelmi hagyományokon alapuló” megyerendszert. A törvény megszüntette a megyék járási (plasă) tagolását, mely 1876 óta a decentralizált adminisztráció fontos láncszemének bizonyult, s ezért felszámolására a régebbi megyerendszer fennállása alatt soha nem került sor. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a közigazgatás és bírászkodás szervei kizárólag a megyeszékhelyeken összpontosulnak, melyektől a megye helységeinek jókora része nagy távolságra esik. Feltehetően részben ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy a törvényben megállapított megyei beosztást itt-ott több ízben módosították.

A jelenkori Erdély ma érvényben lévő közigazgatási beosztása²⁶ a következő:

A megye (județul) román – magyar neve	Területe (km ²)
1. Alba – Fehér	6 231
2. Arad – Arad	7 654
3. Bihor – Bihar	7 535
4. Bistrița-Năsăud – Beszterce-Naszód	5 305
5. Brașov – Brassó	5 351
6. Caraș-Severin – Krassó-Szörény	8 514
7. Cluj – Kolozs	6 650
8. Covasna – Kovászna	3 705
9. Harghita – Hargita	6 610
10. Hunedoara – Hunyad	7 016
11. Maramureș – Máramaros	6 215
12. Mureș – Maros	6 696
13. Satu Mare – Szatmár	4 405
14. Sălaj – Szilágy	3 850
15. Sibiu – Szeben	5 422
16. Timiș – Temes	8 678
A jelenkori Erdély összesen	99 837

A megyék száma, mely az 1950-ig érvényben volt közigazgatási beosztás szerint még 23 volt, most 16-ra csökkent. A fenti felsorolásból hiányzik: Fogaras, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Szamos (Szolnok-Doboka), Torda, továbbá Csík, Háromszék és Udvarhely megye neve. Annak ellenére, hogy az újonnan létesített megyék között egy sincs, amelynek területe azonos volna a hasonló elnevezésű régebbi megye területével (sőt egy részük székhelye is megváltozott), 14 megye megőrizte „a történelmi hagyományokon alapuló” egykori nevét. Ezért nehéz magyarázatot találni Csík és Háromszék megye régi történelmi elnevezésének megváltoztatására. Hogy tehát a felosztott Udvarhely megye nagyobb részének Csík megyéhez csatolása után az így megnagyobbodott megye nevét – bár székhelye Csíkszereda maradt – miért kellett Hargita megyére változtatni. És miért lett Kovászna megye az egykori Háromszék megyéből, jöllehet területe csaknem azonos maradt és székhelye se változott.

Végül magyarázatra szorul még, vajon mi az oka annak, hogy a 16 megye összesített területe csak 99 837 km², holott a jelenkori Erdély területe – mint láttuk – eredetileg 102 200 km² volt. A különbség okát jórészt megmagyarázza ugyan, hogy az új közigazgatási törvény Orsova városát és környékét Krassó-Szörény megyéből a regáti Mehedinți megyéhez csatolta, de részletesebb elemzésére a megfelelő helyen még kitérünk.

JEGYZETEK

¹ Lásd Magyar Statisztikai Közlemények, Új s. 1. köt. 484–609.

² A magyar népszámlálások kérdésköréről, valamint a begyűjtött adatok feldolgozásának és publikálásának területi tagolási rendszeréről részletesebben lásd KOVACSIS JÓZSEF: Bevezetés a történelmi demográfia forrásainak tanulmányozásába. = Magyarország történelmi demográfiája. Szerk. Kovacsics József. Budapest, 1963. 3–43.

³ POPA, VALERIU – ISTRATI, N.: Starea economică a Transilvaniei. Notițe statistice. = Buletinul statistic al României, 1921. Nr. 6–7. 139–168.

- ⁴ MARTINOVICI, G. – ISTRATI, N.: Dicționarul Transilvaniei, Banatului și cerorlalte ținuturi alipite. Cluj, 1921.
- ⁵ SÜLYÖK ISTVÁN – FRITZ LÁSZLÓ (szerk.): Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929. Kolozsvár, 1930. 2–5.
- ⁶ ISTRATE, N.: Dare de seama statistică asupra populației Ardealului în anul 1923, comparativ cu anul 1910, privind mai ales situația minorităților etnice. = Buletinul statistic al României, 1925. Nr. 1. 6.
- ⁷ JAKABFFY ELEMÉR: Erdély statisztikája. Lugos, 1923.
- ⁸ Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930. Vol. I–X. București, 1939–1948.
- ⁹ Recensământul general al României din 1941 6. Aprilie. Date sumare provizorii. București, 1944.
- ¹⁰ Az 1941. évi népszámlálás. Demografiai adatok községek szerint. Budapest, 1947.
- ¹¹ GOLOPENȚIA, A. – GEORGESCU, D. C.: Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultate provizorii ale recensământului. = Probleme economice, 1948. Nr. 2. 28–45.
- ¹² Uo. 39–40.
- ¹³ Recensământul populației din 21 februarie 1956. Vol. I–III. București, 1960–1961.
- ¹⁴ Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Vol. I. București, 1969.
- ¹⁵ Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977. Vol. I–II. București, 1980.
- ¹⁶ A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Pest, 1871.
- ¹⁷ Térképekkel illusztrált részletes tájékoztatást ad EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. = Magyar Statisztikai Szemle, 1928. 6. sz.. 648–714.
- ¹⁸ Uo. 690.
- ¹⁹ A román bánsági határőrezred területéből 1873-ban alakított Szörény megye 1876-ban még önálló volt, és csak 1880-ban egyesítették Krassó megyével. Lásd uo. 674.
- ²⁰ Gazeta oficială, Nr. 6.
- ²¹ Legea pentru unificarea administrativă. = Monitorul oficial. Nr. 128. 1925. jún. 14.
- ²² Megjelent a Monitorul oficial 1925. okt. 7-i 220. számában.
- ²³ Részletesebben lásd NAGY LAJOS: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában. Kolozsvár, 1944. 176–179.
- ²⁴ A törvényben, mely a Monitorul oficial 1938. aug. 14-i 187. számában jelent meg, leplezetlenül a parancsuralmi elv érvényesül. Szellemére jellemző, hogy az 58. § rendelkezése szerint királyi helytartó csak az lehet, aki legalább három nemzedék óta fajlag román. Lásd NAGY L.: i. m.. 179–185.
- ²⁵ Megjelent a Buletinul oficial 1950. szept. 8-i 77. számában.
- ²⁶ Anuarul statistic al Republicii Socialiste România 1977. București, é.n. 42.